

Τώρα όμως είναι πρόδηλο μέσω τῆς φυσικῆς φώτισης ὅτι στο ὄλικό καὶ ποιητικό αἴτιο πρέπει νὰ ὑπάρχει τουλάχιστον τόση πραγματικότητα ὅση καὶ στο ἀποτέλεσμά του.²⁸ Διότι, ἐρωτῶ, ἀπὸ ποῦ θὰ μπορούσε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ λάβει τὴν πραγματικότητά του ἂν ὄχι ἀπὸ τὸ αἴτιο; Καὶ πῶς θὰ μπορούσε τὸ αἴτιο νὰ τοῦ τῆ δώσει ἂν δὲν τὴν κατεῖχε τὸ ἴδιο; Αὐτὸ συνεπάγεται ὅμως ὅτι δὲν μπορεῖ κάτι νὰ γίνεῖ ἀπὸ τὸ μηδέν,²⁹ καὶ ὅτι τὸ τελειότερο, τουτέστιν ἐκεῖνο ποὺ περιέχει μέσα του περισσότερη πραγματικότητα, δὲν μπορεῖ νὰ γίνεῖ [41] ἀπὸ τὸ ἀτελέστερο.³⁰ Τοῦτο δὲν ἀληθεύει διαυγῶς μόνο

Ἀρχές τῆς φιλοσοφίας, I, 17. Ἄρα, ἀφοῦ οἱ ὑποστάσεις εἶναι ἀνώτερες τῶν τρόπων ἢ τῶν συμβεβηκότων, καὶ τὸ ἄπειρο τοῦ πεπερασμένου, οἱ ἰδέες τῶν ὑποστάσεων, θὰ περιέχουν περισσότερη ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν τρόπων ἢ τῶν συμβεβηκότων, καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἄπειρης ὑπόστασης (δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ) θὰ περιέχει περισσότερη ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα ἀπὸ τὶς ἰδέες τῶν πεπερασμένων ὑποστάσεων. Πρβλ. *Λόγοι...*, Ἀξίωμα V.

28. Τὸ ὄλικό καὶ ποιητικό αἴτιο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κατώτερο τοῦ ἀποτελέσματος ἀλλὰ ἀνώτερο ἢ ἴσο μὲ αὐτό. Πρβλ. *Λόγοι...*, Ἀξίωμα IV.

29. Ὁ Ντεκάρτ υἰοθετεῖ τὸ κλασικὸ μεταφυσικὸ ἀξίωμα: *ex nihilo nihil fit* (ἐκ τοῦ μηδενός οὐδὲν γίνεται), πρβλ. *Λόγοι...*, Ἀξίωμα III. Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ εἶναι ἰσαρχέγονο μὲ τὸν φιλοσοφικὸ στοχασμό. Πρβλ. τὸ ἀπόσπασμα 1 τοῦ Μέλισσου στὴν ἔκδοση τῶν προσωκρατικῶν ἀπὸ τοὺς G.S. Kirk, J.E. Raven, M. Schofield, *Οἱ Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι* (ἑλλ. ἔκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1988, σ. 396). Βλ. ἐπίσης Ἀριστοτέλους, *Φυσικὴ ἀκρόασις*, Α', 4.

30. «Πράγματι, τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτα στο ἀποτέλεσμα τὸ ὁποῖο νὰ μὴν προῦπήρχε, εἴτε μὲ τὸν ἴδιο εἴτε μὲ κάποιον πιὸ ὑπέροχο τρόπο, στο αἴτιο, εἶναι μιὰ πρωτεύουσα

ΤΡΙΤΟΣ ΣΤΟΧΑΣΜΟΣ

για τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁποίων ἡ πραγματικότητα εἶναι ἐνεργή ἢ μορφική, ἀλλὰ καὶ για τὶς ιδέες, στίς ὁποῖες θεωρεῖται μονάχα ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα*. Παραδείγματος χάριν, μιὰ πέτρα πού δὲν ὑπῆρχε προηγουμένως δὲν μπορεῖ νὰ ἀρχίσει τώρα νὰ ὑπάρχει παρὰ ἂν παραχθεῖ ἀπὸ κάποιο πράγμα στὸ ὁποῖο νὰ ὑπάρχει μορφικά* ἢ ὑπεροχικά*³¹ ὅ,τι τίθεται στὴν πέτρα.³² καὶ ἡ θερμότητα δὲν μπορεῖ νὰ παραχθεῖ σὲ ἓνα ὑποκείμενο* πού δὲν ἦταν προηγουμένως θερμὸ παρὰ ἀπὸ ἓνα πράγμα τουλάχιστον τόσο τέλειος τάξης ὅσο ἡ θερμότητα, κ.ο.κ. Ἐπιπλέον ὅμως, καὶ ἡ ἰδέα τῆς θερμότητος ἢ τῆς πέτρας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μέσα μου παρὰ ἂν τοποθετήθηκε ἐκεῖ ἀπὸ κάποιο αἶτιο στὸ ὁποῖο ὑπάρχει τουλάχιστον τόση πραγματικότητα ὅση συλλαμβάνω στὴ θερμότητα ἢ στὴν πέτρα. Διότι, καίτοι τὸ αἶτιο αὐτὸ δὲν μεταγίττει στὴν ἰδέα μου τίποτα ἀπὸ

ἐννοια σαφέστερη ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἔχουμε. Καὶ τὸ κοινῶς λεγόμενο “ἐκ τοῦ μηδενὸς οὐδὲν γίνεται” δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ παραπάνω. Ἐπειδὴ, ἂν δεχόμεσταν ὅτι εἶναι στὸ ἀποτέλεσμα κάτι πού δὲν ἦταν στὸ αἶτιο, θὰ ἔπρεπε ἐπίσης νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἐκεῖνο τὸ κάτι φτειάχτηκε ἀπὸ τὸ μηδέν», *Δεύτερες Ἀπαντήσεις* (AT, VII, 135· IX, 106).

31. Βλ. *Λόγοι...*, Ὁρισμὸς IV.

32. Ἡ γαλλικὴ ἐκδοχὴ ἐπεξηγεῖ: «*Παραδείγματος χάριν, ἡ πέτρα πού δὲν ἔχει ὑπάρξει ἀκόμα δὲν μπορεῖ νὰ ἀρχίσει νὰ ὑπάρχει τώρα παρὰ ἂν παραχθεῖ ἀπὸ ἓνα πράγμα πού νὰ κατέχει μέσα του μορφικά ἢ ὑπεροχικά ὅ,τι εἰσέρχεται στὴ σύνθεση τῆς πέτρας, δηλαδὴ πού νὰ περιέχει μέσα του τὰ ἴδια πράγματα μὲ ἐκεῖνα πού εἶναι στὴν πέτρα, ἢ ἄλλα ἐξοχότερα...*» Τὸ παραδειγμα τῆς πέτρας εἶναι κλασικὸ, προέρχεται δὲ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, βλ. *Περὶ ψυχῆς*, Γ', 431b 29.

τήν ένεργή ή μορφική του πραγματικότητα, δέν πρέπει για τόν λόγο αυτό νά νομίζουμε ότι όφείλει νά εἶναι λιγότερο πραγματικό, αλλά ή φύση τῆς ἴδιας τῆς ιδέας εἶναι τέτοια ώστε δέν απαιτεῖ ἐξ ἑαυτῆς καμιά ἄλλη μορφική πραγματικότητα ἐκτός ἀπό ἐκείνη πού παραλαμβάνει ἀπό τή σκέψη μου, τῆς όποίας εἶναι ἕνας τρόπος.³³ Τò γεγονός όμως ότι ή ιδέα περιέχει τήν τάδε ή τή δείνα ἀντικειμενική πραγματικότητα μάλλον πα-

33. «...ἀλλά όφείλουμε νά ξέρουμε ότι ή φύση κάθε ιδέας, όντας τούτη ἕνα ἔργο τοῦ πνεύματος, εἶναι τέτοια ώστε δέν ζητᾶ ἀφ' ἑαυτῆς καμιά ἄλλη μορφική πραγματικότητα ἀπό ἐκείνη πού δέχεται καί δανείζεται ἀπό τή σκέψη ή ἀπό τò πνεῦμα, τοῦ όποίου εἶναι μονάχα ἕνας τρόπος, δηλαδή ἕνας τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι [dont elle est seulement un mode, c'est-à-dire une manière ou façon de penser]». 'Η μορφική πραγματικότητα τῆς ιδέας διαφέρει ριζικά ἀπό τή μορφική πραγματικότητα τοῦ αἰτίου της. Παραδείγματος χάριν, ή μορφική πραγματικότητα τῆς πέτρας εἶναι ή πραγματικότητα πού ἔχει ή πέτρα ως φυσικό ὄν, τουτέστιν ως ὄν ὑλικό καί ἑκτατό. "Αν λέγαμε ότι ή πέτρα μεταδίδει στήν ιδέα της κάτι ἀπό τή δική της μορφική πραγματικότητα, θά ἦταν σάν νά λέγαμε ότι ή ιδέα τῆς πέτρας εἶναι ὑλική ή ἑκτατή, πράγμα ἄτοπο, δεδομένου ότι οἱ ιδέες εἶναι ἄυλα προϊόντα τοῦ πνεύματος ή τρόποι τοῦ σκέπτεσθαι. 'Αφοῦ λοιπόν ή φύση τῆς ιδέας δέν μοιάζει μέ τή φύση τοῦ αἰτίου της, οὔτε ή μορφική πραγματικότητα τῆς ιδέας θά μπορούσε νά παράσχει πληροφορίες για τή μορφική πραγματικότητα τοῦ αἰτίου. Τέτοιου εἴδους πληροφορίες (τίς όποιες χρειάζόμαστε ἐδῶ για νά μάθουμε ἂν ὑπάρχουν ἄλλα πράγματα ἔξω ἀπό τò σκεπτόμενο ἐγώ) δέν ἐμπεριέχονται στήν πραγματικότητα τῆς ιδέας καθ' ἑαυτήν, αλλά στήν πραγματικότητα τήν όποία δανείζεται ή ιδέα ἀπό τò ἀντικείμενό της, δηλαδή ὄχι στή μορφική αλλά στήν ἀντικειμενική της πραγματικότητα. 'Εξετάζοντας τò δεύτερο εἶδος πραγματικότητας, διαρρηγνύουμε τόν

ΤΡΙΤΟΣ ΣΤΟΧΑΣΜΟΣ

ρὰ κάποια ἄλλη ὀφείλεται σίγουρα σὲ κάποιο αἴτιο στὸ ὁποῖο ὑπάρχει τουλάχιστον τόση μορφικὴ πραγματικότητα ὅση ἀντικειμενικὴ περιέχει ἢ ἴδια ἢ ἰδέα.³⁴ Ἄν

μέχρι πρότινος ἐγκλεισμό μας στὴ σφαῖρα τοῦ σκέπτεσθαι καὶ διανοίγουμε μιὰ πρόσβαση στὰ πράγματα.

34. Ἡ μορφικὴ πραγματικότητα τῶν ιδεῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τους, ἐνῶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἀπὸ τὸ αἴτιό τους. Ὅση ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα περιέχει μιὰ ἰδέα, δηλαδὴ ὅση πραγματικότητα παριστάνει ἢ ἀπεικονίζει, τουλάχιστον τόση μορφικὴ πραγματικότητα πρέπει νὰ κατέχει πραγματικὰ τὸ αἴτιό της. Πρβλ. *Λόγοι...*, Ἀξίωμα V. Γιὰ νὰ κατανοηθεῖ τί ἐννοεῖ, καὶ τί ὑπονοεῖ, ἐδῶ ὁ Ντεκάρτ, ἂς ὑποθέσουμε ὅτι ἔχουμε τὴν προσωπογραφία ἐνὸς ἀνθρώπου. Εἶναι εὐνόητο ὅτι τὸ κάλλος ποὺ ἀπεικονίζει ἢ προσωπογραφία εἶναι ἀνάλογο μὲ τὸ κάλλος τοῦ ἀληθινοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅτι ὅσο πιὸ ὁμορφὴ εἶναι ἡ προσωπογραφία (ὄχι ὁ καμβὰς ἢ ἡ τεχντροπία ἀλλὰ ἡ παράσταση τὴν ὁποία ἀποτυπώνει) τόσο πιὸ ὁμορφος θὰ εἶναι ὁ ἀληθινὸς ἄνθρωπος. Ἄλλως εἰπεῖν, ὅσο ἀπεικονιστικὸ (ἀντικειμενικὸ) κάλλος ἔχει ἡ προσωπογραφία τόσο πραγματικὸ (μορφικὸ) κάλλος θὰ ἔχει ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος. Ἄς ὑποθέσουμε ἐπίσης ὅτι δὲν ἔχουμε δεῖ ποτὲ τὸν ἀληθινὸ ἄνθρωπο. Κοιτάζοντας ὡστόσο τὴν προσωπογραφία του εἶναι σὰν νὰ γνωρίζουμε αὐτὸν τὸν ἴδιο, ἀφοῦ ἐντυπώνουμε στὴ μνήμη μας τὴ μορφὴ του καί, ἂν τὸν συναντήσουμε ἀργότερα στὸν πραγματικὸ κόσμο, θὰ μπορέσουμε νὰ τὸν ἀναγνωρίσουμε. Μὲ ἀνάλογο τρόπο, ὁ Ντεκάρτ προσπαθεῖ ἐδῶ νὰ φτάσει ἀπὸ τὴν εἰκόνα στὸ πρότυπο, δηλαδὴ νὰ γνωρίσει μέσω τῶν ιδεῶν ποὺ ὑπάρχουν στὸ πνεῦμα τὰ ὄντα ποὺ ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ αὐτό. Ἔτσι ἐξετάζει τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα τῶν ιδεῶν (τὸ ἀπείκασμα-ἀποτέλεσμα) μὲ στόχο νὰ προσπελάσει τὴ μορφικὴ πραγματικότητα τῶν πραγμάτων (τὸ πρότυπο-αἴτιο). Αὐτὴ ἡ μέθοδος μπορεῖ νὰ φανεῖ ἀνορθόδοξη, στὸ μέτρο ποὺ ὑποθέτει ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τῶν ιδεῶν εἶναι πιὸ σίγουρη ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῶν πραγμάτων ποὺ τὶς παράγουν, ὡστόσο εἶναι ἡ μόνη διαθέσιμη, ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα,

υποθέσουμε πράγματι ότι βρίσκεται στην ιδέα κάτι που δὲν ἦταν στὸ αἰτίό της, τότε ἡ ιδέα θὰ τὸ ἔχει λάβει αὐτὸ ἀπὸ τὸ μηδέν. Μὰ ὅσο ἀτελής καὶ ἂν εἶναι ἐκεῖνος ὁ τρόπος τοῦ εἶναι διὰ τοῦ ὁποίου ἓνα πράγμα εἶναι ἀντικειμενικὰ*³⁵ διὰ τῆς ιδέας του στὸν νοῦ, ὡστόσο δὲν εἶναι σίγουρα τίποτα ἀπολύτως, καὶ ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀπὸ τὸ μηδέν.³⁶

Ἐπίσης, δὲν πρέπει νὰ υποψιάζομαι ὅτι, ἀφοῦ ἡ

τὸ μόνο πού γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα μέχρι στιγμῆς, περιέχει ιδέες καὶ ὄχι πράγματα. Ἄν, ἀκολουθώντας τὴν τάξη τῆς πραγματικότητας, ὀδηγούμαστε ἀπὸ τὰ πράγματα πρὸς τὶς ιδέες, ἀκολουθώντας τὴν τάξη τῆς γνώσης, ὀδηγούμαστε ἀπὸ τὶς ιδέες πρὸς τὰ πράγματα.

35. Βλ. *Λόγοι...*, Ὁρισμὸς III.

36. « Ἄλλὰ ὅσο ἀτελής καὶ ἂν εἶναι ἐκεῖνος ὁ τρόπος τοῦ εἶναι διὰ τοῦ ὁποίου ἓνα πράγμα εἶναι ἀντικειμενικὰ ἢ κατ' ἀπεικόνιση [objectivement ou par représentation] διὰ τῆς ιδέας του στὸν νοῦ, ὡστόσο δὲν μποροῦμε σίγουρα νὰ ποῦμε ὅτι ὁ τρόπος ἐκεῖνος δὲν εἶναι τίποτα, καὶ συνεπῶς οὔτε ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ μηδέν». Τὸ νὰ ὑπάρχει κάτι ἀντικειμενικὰ σημαίνει νὰ ὑπάρχει ὡς ἀπεΐκασμα. Ὁ ἀντικειμενικὸς τρόπος τοῦ εἶναι εἶναι ἀτελής ἐπειδὴ συνιστᾶ μιὰ ὑποδεέστερη ἐκφάνση μιᾶς ἀνώτερης καὶ τελειότερης ὀντότητας (τοῦ αἰτίου-προτύπου). Ὅπως σημειώνει ἄλλοῦ ὁ Ντεκάρτ, «τὸ νὰ εἶναι κάτι ἀντικειμενικὰ δὲν σημαίνει ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι στὸν νοῦ μὲ τὸν τρόπο πού τὰ ἀντικείμενα συνηθίζουν νὰ εἶναι ἐκεῖ», *Πρώτες Ἀπαντήσεις* (AT, VII, 102· IX, 82). Ἄλλὰ μὲ ποιὸν τρόπο συνηθίζουν νὰ εἶναι τὰ ἀντικείμενα στὸν νοῦ; Ἀσφαλῶς ὄχι ἔτσι ὅπως εἶναι καθ' ἑαυτά, δηλαδὴ ὄχι ἔτσι ὅπως ὑπάρχουν στὸν κόσμος. Αὐτὸ πού ὑπάρχει στὸν νοῦ εἶναι τὰ νοητὰ ἀπεικάσματά τους, δηλαδὴ οἱ ιδέες, οἱ ὁποῖες εἶναι μὲν ἀτελεῖς σὲ σχέση μὲ τὰ ἴδια τὰ ἀντικείμενα ἀλλά, παρὰ ταῦτα, εἶναι σίγουρα κάτι, καὶ γι' αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι προέρχονται

ΤΡΙΤΟΣ ΣΤΟΧΑΣΜΟΣ

πραγματικότητα τήν ὁποία θεωρῶ στίς ιδέες μου εἶναι μονάχα ἀντικειμενική, δὲν εἶναι ἀνάγκη αὐτὴ ἢ πραγματικότητα νὰ εἶναι στὰ αἷτια τῶν ιδεῶν μορφικά, [42] ἀλλὰ ἀρκεῖ ἂν εἶναι καὶ σὲ αὐτὰ ἀντικειμενικά.³⁷ Διότι, ὅπως ἀκριβῶς ἐκεῖνος ὁ ἀντικειμενικὸς τρόπος τοῦ εἶναι προσιδιάζει στίς ιδέες ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τους, ἔτσι καὶ ὁ μορφικὸς τρόπος τοῦ εἶναι προσιδιάζει στὰ αἷτια τῶν ιδεῶν, τουλάχιστον στὰ πρῶτα καὶ κύρια, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τους. Καὶ παρότι ἴσως μιὰ ιδέα μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ ἀπὸ μιὰν ἄλλη, ὥστόσο δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἀναδρομὴ ἐπ' ἄπειρον,³⁸ ἀλλὰ πρέπει νὰ καταλήξουμε τελικὰ σὲ κάποια πρώτη ιδέα, τὸ αἷτιο τῆς ὁποίας νὰ εἶναι κάτι σὰν ἀρχέτυπο στὸ ὁποῖο νὰ περιέχεται μορφικά ὅλη ἢ πραγματικότητα ποὺ εἶναι στὴν ιδέα μονάχα ἀντικειμενικά. Ὡστε εἶναι ὀλοφάνερο μέσω τῆς φυσικῆς φώτισης ὅτι οἱ ιδέες εἶναι μέσα μου κάτι σὰν εἰκόνες³⁹ ποὺ μποροῦν μὲν νὰ ἐκπέσουν εὐκολὰ ἀπὸ τὴν τελειότητα τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξήχθησαν, ὅχι ὅμως νὰ περιέχουν κάτι μεγαλύτερο ἢ τελειότερο.

ἀπὸ τὸ μηδέν. Ὁφείλουμε ἄρα νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ ιδέες προέρχονται ἀπὸ κάτι πραγματικό.

37. Πρβλ. *Λόγοι...*, Ἀξίωμα V.

38. Ὁ Ντεκάρτ παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ: «Μοῦ φαίνεται ὅτι βλέπω σαφέστατα ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀναδρομὴ ἐπ' ἄπειρον ὅσον ἀφορᾷ τίς ιδέες ποὺ εἶναι μέσα μου, ἐξαιτίας τοῦ ὅτι αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτὸ μου πεπερασμένο», Πρὸς Κλερσελιέ, 23 Ἀπριλίου 1649 (AT, V, 355).

39. Στὴ γαλλικὴ ἀπόδοση προστίθεται: «...κάτι σὰν πίνακες ἢ εἰκόνες...»